

Kapitalizmde Zaman-Mekan Sıkışması

Gaye YILMAZ*

ABSTRACT

Time-Space Compression In Capitalism

While rapid technological changes in the process of globalisation have speeded communications and transactions up between people and companies on one hand, this phenomenon has also caused an impression that space has increasingly been disappeared or lost its importance for the accumulation of capital on the other. The transformation in geographical scale from nations to local/regional is generally considered in a dualist sense that each of this two scales was contrary or alternative to the other. The debate goes till to a claim that the time overcame space so that the role of nation states came to the end as argued by David Harvey in his famous book titled 'The Condition of Post-Modernity'. In this paper the main argument is that capitalism, -as a system based on exchange of commodities instead of the needs of societies and makes production and exchange of values through the circulation of money imperative- will always need nation states particularly for legal and practical regulations that the relations of possession, production and circulation are required. However paper does not ignore or underestimate the primacy of time in capitalist system on the other.

Key Words: Time, Space, State, Accumulation and Speed

Giriş

Küreselleşme sürecinde tarihte görülmemiş ölçüde hız kanan teknolojik yenilikler, bir yandan binlerce kilometrelik mesafelerin sestem bile daha kısa sürelerde aşılmasını, farklı kıtalarda yaşayan insanların aynı anda birbirlerini buldukları yerden izlemek suretiyle görüşebilmelerini, internet teknolojisi yardımıyla düzenlenen tele-konferansları olanaklı hale getirirken bir yandan da mekanın ortadan kaybolduğu ya da artık önemini yitirdiği gibi bir izlenim

* *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü – Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme Doktora Programı Öğrencisi*

yaratmaktadır. Sosyal Bilimler literatüründe genellikle ‘ölçek’ başlığı altında yürütülen bu tartışmalar, fen bilimlerinde ‘quantum fiziği’, felsefede ise ‘post-modernizm’ tartışmaları ile örtüşen bir görünüm arz etmektedir. Özellikle kalkınma kuramlarında, ulusal ölçekten yerel/bölgesel ölçeğe doğru yönelimlere yoğunlaşan bu tartışmalarda öne çıkan başlıkların konuyu çoğunlukla düalist bir çerçevede ele aldığı; ölçekteki dönüşümün farklı iki aşamasını birbirine karşıt ya da biri diğerini yok sayan bir yaklaşım şeklinde benimsediği görülmektedir. Bu çalışmada amaç, ulus devlet ve bölgeselleşme süreçlerini küreselleşme/zaman-mekan sıkışması olguları bağlamında ve tarihsel-mekansal akış içerisinde incelemektir. Çalışmanın birinci bölümünde mekan ve zaman kavramlarının kapitalist üretim tarzı için neden birincil derecede önemli olduğu sorusu tartışılacak; vurgulanan bu önem tarihten örneklerle aktarılmaya çalışılacaktır. İkinci bölüm, küreselleşme sürecinde mekanın kaybolduğu izlenimini doğrulayan pratiklerin aktarılmasının yanı sıra zamanın mekan karşısındaki ‘galibiyeti’nin sorgulanmasına ayrılacaktır. Üçüncü bölüm ise ‘ulus devlet’ sorunsalının ilk iki bölüm bağlamında analiz edileceği bölümdür. Zaman-mekan sıkışması tezinde ‘mekan’ı temsil eden üst ölçek ‘ulus devlet’ ile, bu üst ölçeğin bölgeselleşme ve yerleşme dinamikleri ‘uluslarüstü Kurumlar’ ile karşılıklı etkileşimleri ve dönüşme/dönüştürme süreçleri bu bölümde tartışılacaktır.

Bölüm 1: Zaman ve mekan kısıcında sermaye birikimi

“Zaman-mekan konusundaki nesnel kavrayışlar, zorunlu olarak toplumsal yaşamın yeniden üretimine hizmet eden maddi pratik ve süreçler aracılığıyla yaratılmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse, her özgül üretim tarzı ya da sosyal formasyon kendine özgü bir zaman ve mekan pratikleri ve kavramları bohçası içerecektir” diyen Harvey (1999:230), toplumsal ilerlemenin, mekanın fethini, bütün mekansal engellerin yıkılmasını ve nihai olarak “mekanın zaman aracılığıyla yok edilmesini içereceğini” belirtmektedir (Harvey, 1999: 232).

Maddi pratik ve süreçlerin zaman-mekan konusundaki nesnel kavrayışlar üzerindeki etkileriyle ilgili olarak Rönesans ve sanayi devriminin zaman-mekan kavramında yarattığı devrimin yerini günümüzde küreselleşme sürecinin aldığı düşünülebilir. Gerçekten de zamanın mekanı fethederek sonunda yok ettiğine dair tezler kapitalizmin küreselleşme sürecinde yeniden hayat bulmuş, ‘quantum fiziği’ Einstein’ın ‘izafiyet teorisi’ karşısına konarak sosyal bilimler alanındaki tartışma doğa bilimleri alanından da desteklenmeye başlamıştır. Bu tezlerin gerekçelendirilmeleri sırasında diğer pek çok boyutun yanı sıra yeni üretim organizasyonları ile üretimde esneklik uygulamalarına da sıkça başvurulduğu dikkat çekmektedir. Buna karşın, günümüzü karakterize etmede başvurulan çalışma pratiklerinden zaman-mekan tartışmalarına da temel dayanak oluşturan bazılarının (Harvey, 1999:164-174) küreselleşme sürecinden on yıllarca önceden beri var olan çalışma uygulamalarından olduğu dikkat çekmektedir. Gerçekten de

mekanın, zaman karşısındaki varlığının bütün ağırlığıyla hissedildiği, zaman ve mekan arasında bir sıkışmanın henüz söz konusu olmadığı, hatta kendisi üst bir mekanı temsil eden, küreselleşme sürecinde ortadan kalktığı iddia edilen ulus devletlerin bile henüz yeni yeni kurulmakta olduğu 19. yüzyılda Karl Marks, esnek üretimin sermaye birikimi için neden kaçınılmaz ve önemli olduğunu ortaya koyan analizler yapmış ve Londra'daki inşaat işçilerinin, kapitalistlerin kendilerine aşağıdaki alıntıda vurgulanan türde 'esnek' bir saat ücretini kabul ettirmeye çalışmaları üzerine 1860 yılındaki başkaldırılarını aktarmıştır:

“Eğer saat ücreti, kapitalisti, günlük ya da haftalık ücreti ödemeye zorlayacak şekilde değil de emekçiyi keyfine göre seçtiği saatlerde çalıştırarak ücret ödeyecek şekilde saptanacak olursa, o zaman, kapitalist, emekçiyi, saat ücretinin ya da emek ücretinin birim ölçüsünün hesaplanmasında esas olarak alınacak zamandan daha kısa süre çalıştırabilir . Bu birim, [emek gücünün günlük değeri/belli saatlik işgünü] oranı ile belirlendiği için, işgünü belli saati kapsar durumdan çıkmaz bütün anlamını yitirir. Karşılığı ödenen ve ödenmeyen emek arasındaki ilişki yok olur. Kapitalist, şimdi artık emekçiden, emekçiye kendi varlığını sürdürmek için gerekli emek zamanını bırakmaksızın, ondan belli miktarda artı emek sızdırabilir. Çalışmadaki bütün düzeni ortadan kaldırdığı gibi, kendi işine, keyfine ve o andaki çıkarlarına uygun geldiği şekilde en korkunç, aşırı çalışmayı mutlak bir iş kesilmesi izleyebilir” (Marks, 2000:518-519).

Günümüzde gerek Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkelerde (GKÜ), gerekse Avrupa gibi erken kapitalistleşmiş ülkelerde sıkça rastlanan emek pratikleri ile yukarıdaki alıntıda aktarılan çalışma biçimi arasında büyük benzerlikler bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda, örneğin ülkemizde İş Yasasına da girmiş olan ‘Çağrı üzerine çalışma’, Marks’ın analizinde belirttiği gibi çalışmadaki bütün düzeni ortadan kaldırmakta, işin işverenlerin çıkarları doğrultusunda kimi zaman çok uzun saatlerle yapılmasını kimi zaman ise çalışılan iki çağrı döneminde araya çok uzun kesintilerin girmesini güvence altına almaktadır. Böylece, yine Marks’ın belirttiği gibi emekçiye kendi varlığını sürdürmek için gerekli emek zamanı bırakılmaksızın, ondan daha fazla miktarda artı emek sızdırılması olanaklı hale gelmektedir. Bu çalışma biçimini zaman ve mekan bağlamında yorumlandığında, alt mekan ölçeği olarak işin yapıldığı atölye veya fabrikanın varlığını 19. yüzyılda olduğu gibi bugün de geçerliliğini koruduğu görülmektedir. Bir üst ölçek yani ulus devlet açısından da durumda temel bir değişiklik olmadığı; çağrı üzerine çalışma’yı fiili zeminden hukuki zemine taşıyan unsurun ulusal yasalar olduğu dikkat çekmektedir.

Dünyanın ‘küresel bir köy’e dönüştüğü’ vurgularıyla desteklenen mekansızlaşma iddialarının doğru gibi algılanmasının bir diğer nedeni de sermaye birikiminin nesnel zorunluluklarıyla ve özellikle de birikimin olmazsa olmazlarından, rekabet koşuluyla ilgilidir. Çünkü geliştirilmiş üretim yöntemini uygulayan kapitalist, aynı işi yapan diğer kapitalistlere göre, işgününün daha

büyük bir kısmına artı-emek olarak el koyarak; rakiplerini de aynı geliştirilmiş yöntemle çalışmaya zorlamaktadır. Bu anlamda, yeni üretim yöntemini uygulayan bireysel kapitalisti malını toplumsal değer altında satmaya zorlayarak egemenliği altına alan değer emek-zamanı ile belirlenmesi yasasının, aynı zamanda, rekabetin zorlayıcı yasası olarak, bireysel kapitalistin rakiplerini de bu yeni yöntemi benimsemeye zorladığı (Marx, K, 309) görülmektedir. Gerçekten de örneğin Japonya’da denenip, sermaye birikimini hızlandırdığı sınıanan yalın üretim çok geçmeden ABD ve Avrupa’ya kadar ulaşmış, diğer coğrafyalardaki kapitalistler de rekabet baskısı altında bu yeni üretim yöntemini benimsemek zorunda kalmışlardır. Ancak, uyum süreçleri bir dizi sancıyı da beraberinde getirmiş ve bugün gelinen noktada yalın üretim, her ülkede özgün farklılıkları da içermek suretiyle “melez” biçimler almıştır. Kalite’nin tüm versiyonlarını kapsayan ve onun da ötesine geçen, üretimde devrim olarak kabul edilen yalın üretim yönteminin ABD’ne ihracı sırasında da yalnızca kıta ölçeğinde değil tek tek şirketler düzeyinde de benzer bir dizi uyum sorunu yaşanmıştır. Bu süreçte örneğin General Motors ve Chrysler katma değeri yüksek faaliyetler ile katma değeri arttırmaya dönük işlere ve hatalı çıktılarının belirlenmesi, hataların ortadan kaldırılmasına ağırlık vermeyi tercih etmiştir. Ancak, hatalar azaltılırken, bu sefer de zaman kıskacı kendini dayatmış ve işçilerin üretim hattında iki dakika orada, üç dakika öteki tarafta hatanın giderilmesi için beklemeleri ve bu atıl zamanları dinlenerek geçirmeleri gibi yeni bir “sorun” ortaya çıkmıştır (Babson ve Nunez, 1998: 28).

Günümüzde, yukarıda sayılan pratiklerden ‘Tam Zamanında Üretim’ (Just-in-time -JIT- production); adı verilen pratikle de, şirketler, işçilere sadece üretimde geçen süreler için ücret ödemesi yapmakta; üretim zamanı, hammadde girişi, satış koşulları vb. diğer koşullara uygun olarak tek taraflı belirlendiği için işçiler çoğu zaman uzun dinlenme dönemlerinin ardından uzun süren çalışma dönemlerine uyum göstermeye zorlanmaktadırlar (Hale, 1999:24-25). Bu pratiğin mekan ve zamanla olan ilişkisi şöyle bir gerçekliği ortaya koymaktadır: gerek JIT gerekse onun bir türevi olan çağrı üzerine çalışma durumunda, işçiler, işyerinin bulunduğu mahalden uzaklaşmalarına izin verilmediği ve 24 saatlik günün her anında işyerinden çağrılabilir olacak olmaları ihtimali dolayısıyla aile ve sosyal yaşamlarını düzenleyebilme şansından mahrum kalmaktadırlar. Bu koşullarda gerçekleştirilen üretim karşılığında ödenen ücret, sadece fiilen üretimde olunan süreleri kapsadığı için, işgünü, -tıpkı Marks’ın tespitinde olduğu gibi- belli saati kapsar durumdan çıkmakta ve böylece bütün anlamını yitirmekte; en korkunç ve en aşırı çalışmayı mutlak bir iş kesilmesi izleyebilmekte; emek üretkenliği arttığı halde ücret gelirleri gerilemektedir. Emek gücünün mobilitesini işyerinin bulunduğu coğrafi alanla sınırlayan bu tarz çalışma pratiklerinde ortaya çıkan mekansal daralma, ‘dünyanın giderek küresel bir köy haline gelmekte olduğu’

yönündeki tezlerle de büyük bir tezatlık içermekte ve sınıflı bir sistemde teori ve tezlerin neden 'objektif' olamayacağına örnek teşkil etmektedir.

Benzer şekilde, zaman-mekan sıkışmasının -küreselleşme sürecine referansla- dayandırıldığı diğer bazı pratikler ise toplam kalite yönetimi, kalite çemberleri ve performans (Harvey, 1999:179) uygulamalarıdır. Günümüzde bireysel kapitalistlerin sıkça başvurduğu performans değerlendirme ve kalite yönetimi benzeri uygulamalar zaman içerisinde farklı isimlerle anılmış olsalar da ister küreselleşme sürecinde isterse küreselleşme süreci öncesinde olsun, emek gücünün, üretim aletlerinin ve hammaddenin israfını önleyecek bir biçimde kullanılmasının birikimin koşullarının başında gelmesi gerçeğine dayanmaktadır. Çünkü israf edilen hammadde ve üretim aracı boşuna harcanan emek demektir ve bu emek, ya üründe yer almaz ya da ürünün değerine dahil olmaz (Marks, 2000: 197). Sermaye birikiminin en temel yapısal gereği olan emek verimliliğini artırma ihtiyacına dayanıyor olması dolayısıyla toplam kalite yönetimi ve benzer pratiklerin de 'yeni' sıfatıyla anılması ve sadece küreselleşme süreci ile özdeşleştirilebilmesi pek olanaklı görünmemektedir.

'Kalite çemberi' adıyla uygulanmakta olan pratik ise, gerçekte 'işçilerin bir araya gelerek ortaya koyabilecekleri mekanik gücün, bu işçilerin tek tek ortaya koyacakları mekanik güçlerin toplamından daha büyük olması' ve kol emeğinin kafa emeği ile bütünleşmesinin üretim sürecinde yaratılan artı değerın büyütülmesindeki etkisi ile ilişkili olan bir pratiktir (Marks, 2000:317). Bütün bu uygulamaların temelinde ise üretimin, insan ihtiyaçlarına değil, metaların değişimi üzerinden sermaye birikimine odaklandığı kapitalist üretim tarzı vardır. Bireysel kapitalistlerin kendilerini piyasada var etmelerinin, birikim süreçlerini kesintiye uğramaksızın devam ettirebilmelerinin koşulu, rekabet mücadelesi sonunda ayakta kalabilmeleridir. Zaman ve yine zamana dair olan hız kavramı bu var oluş savaşında belirleyici, hatta yaşamsal bir öneme sahiptir.

Öte yandan, günümüz çalışma pratiklerini Marks'ın döneminden farklılaştıran en önemli unsur teknolojide ulaşılan aşamadır. Zaman kavramı her ne kadar 150 yıl önce de kapitalistler için bugünkü kadar önemli olduysa da, zamanla ilintili denetimleri daha mikro düzeyde yapmak ve üretim ve dolaşım zamanını daha da kısaltmanın koşullarını yaratmak, mekandan kaynaklanan engelleri önemli oranda aşmak bugün görece daha olanaklı hale gelmiştir. Bu bağlamda sanayi devrimi ve 1970'lerdeki krize kadar geçen dönemde değişimler esas olarak yalnızca üretim temelliymiş gibi bir görüntü verirken ; son 35-40 yıldır yaşanmakta olan değişimlerde ikinci bir boyut, yani dolaşım boyutunun da sermaye birikimi için yaşamsal bir öneme sahip olduğu, ya da daha doğru bir ifadeyle üretim ve dolaşım süreçleri arasındaki diyalektik ilişkinin daha net görülebildiği bir süreç girilmiştir.

Analizleri sonucunda metaların değerinin, bu metaların üretimi için harcanmış emek zamanına eşit olduğunu tespit eden Marks (2000:51), zaman

konusundaki çalışmasını yalnızca üretim süreçleriyle sınırlandırmamış; bilakis, tüm sermaye birikim sürecini kapsayacak kadar geniş tutmuştur. Bu analizlere göre kapitalist üretimde sermaye, değişen ve değişmeyen olmak üzere iki kısımdan oluşur. Değişmeyen sermayenin bir kısmı, makineler, binalar vb. gibi emek araçları biçiminde bulunur ve eskiyene kadar sürekli yinelenen, aynı emek sürecine hizmet ederler. Emek sürecinin, sözgelimi geceleri devresel kesintileri, bu emek araçlarının işlevlerini kesintiye uğratar, ama üretimin yapıldığı yerde kalmalarını kesintiye uğratmaz. Bu ve benzer başka durumlar dolayısıyla üretim zamanı ile emek zamanı genellikle aynı değildir ve üretim zamanı her zaman emek zamanını kapsar ya da en ideal koşulda ona eşit olur(Marks, 1997:113-166). Bu bağlamda örneğin günde 8 saat üzerinden 3 vardiya ile çalışan bir işyerinde emek zamanı ile üretim zamanı birbirine eşitken; günde 8 saat üzerinden 2 vardiya ile çalışılan bir işyerinde üretim zamanı, kendisinden 8 saat daha kısa olan emek zamanını kapsar durumdadır. Zira, bu ikinci işyerinde emek araçları üretimin yapıldığı yerde kalmaya devam ettiği halde, 3 yerine 2 vardiya ile çalışıldığı için günün 8 saatini işlevsiz, yani üretim yapmaksızın geçirirler. Burada, ağır sanayide demir, çelik gibi metalleri eritmekte ya da benzer işlerde kullanılan büyük sanayi fırınlarını örnek olarak almak mümkündür. Emek gücünün 8 saat üzerinden 2 vardiya olarak istihdam edildiği böyle bir fabrikada potansiyel olarak üretebilecek çıktı miktarından üçte bir oranında daha az çıktı üretilir. Buna karşın, büyük sanayi fırını günün 8 saatini kullanılmadan, aynı mekanda emeğin gelip kendisini harekete geçirmesini bekleyerek boşa geçirmektedir. Çıktıya değerini veren şeyin çıktının üretimi için harcanan emek zamanı olduğu hatırlandığında, bu aynı zamanda potansiyel olarak elde edilebilecek artı değerın üçte birinden de vaz geçildiği anlamına gelir. Marks'ın analizlerine göre üretim zamanının, emek zamanından fazlalığının nedeni ne olursa olsun, ikisi arasındaki farkı oluşturan zamanda üretim araçları emek soğurucusu olarak işlev yapmazlar; bu yüzden artı emek de soğurmazlar ve sermayenin değerinde bir genişleme de yaratmazlar. Üretim zamanı ile emek zamanı birbirini ne kadar fazla kapsarlarsa, belli bir üretken sermayenin belli bir süredeki üretkenliğinin ve kendisini genişletmesinin o kadar büyük olacağı açıktır. Kapitalist üretimin, üretim zamanının emek zamanından fazlalığını olabildiğince azaltma eğilimi işte buradan gelir (Marks, 1997:113-166).

Kapitalizmde zaman sorununu irdeleyebilmek için, birikim sürecini en başından en son uğrağına kadar bir devre olarak kabul eden Marks, üretim sürecinin ve dolayısıyla sermaye-değerin kendisini genişletmesinin dolaşım zamanı devam ettiği sürece kesintiye uğradığı ve üretim sürecinin tekrar başlamasının, dolaşım zamanının uzunluğuna bağlı olarak daha hızlı ya da daha yavaş devam ettiği tespitini yapmaktadır (1997: 116). Bu tespiti biraz daha açmak gerekirse, çıktının üretimine harcanan emek zamanı ne denli kısaltılırsa kısaltılırsın her durumda üretim zamanını tam olarak dolduracak duruma gelmediği sürece;

ya da bu koşul sağlandığı halde bu kez de metaların dolaşımında kaldıkları süre bu hıza ayak uydurmadıkça üretim sürecinin daha kısa aralıklarla yeniden başlatılması mümkün değildir. Çünkü 'kapitalistin bakış açısından, sermayesinin devir zamanı, sermayesini, artı değer yaratmak ve ilk biçimi içersinde geri almak üzere yatırması gerekli zamandır' (Marks, 1997: 143). Buna göre, yalnızca emek zamanının kısaltılması ve üretim zamanına eşitlenecek yoğunluğa ulaşması yeterli olmayacak; yanı sıra ulaştırma olanaklarının geliştirilip, hızlandırılması (hızlı trenler, kargo uçakları vb); metaların nihai tüketiciye ulaştırılmasında mesafelerin olabildiği ölçüde bir engel olmaktan çıkarılması (mühendislik-mimarlık projelerinin kredi kartı ödeme sistemi üzerinden internetten satılır hale gelmesi; binlerce mağazadan oluşan perakende zincirlerine ilaveten her fabrikanın arazisi içinde açılan 'out-let' veya fabrika satış mağazaları) ve her şeyden önemlisi, tüketici kitlelerin de bu hıza ayak uydurabilecek, bu metalara talep gösterecek 'tek ve bir örnek insan' haline getirilmesi gerekmektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi 'bir sermayenin dolaşım zamanı, genel bir söyleyişle onun üretim zamanını ve dolayısıyla artı-değer üretme sürecini sınırlamaktadır' (Marks, 1997:117).

Dolaşım sürecinin bu denli önemli olmasına karşın, sermayenin, Para — Meta — M' — P' ile formüle edilen çevriminde, ne satın almayı temsil eden P zamanında ; ne de satışı temsil eden M' zamanında, aslında, herhangi bir değer yaratılmamaktadır. Ama, P ve M' zamanlarının uzaması, sermayenin devir süresini uzatıp, devir sayısını azaltacağı, örneğin üretken bir sermayenin bir yıl içinde üçer aylık devreler halinde dört kez yeniden üretime girmek yerine; altışar aylık devreler halinde iki kez yeniden üretime girmesine yol açacağı için değer üretimi üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Dolaşım sürecinde devreye giren tüccar sermayenin kendi kendini genişletme yetisine sahip olmayışının nedeni ise, bu aşamada yer alan emek türünün üretken olmayışıyla, ya da daha doğru bir ifadeyle bu süreç ve dolayısıyla bu süreçte harcanan emek devreden çıkarıldığında ticarete konu olan metanın kullanım değerinde hiçbir değişiklik meydana gelmiyor olmasıyla ilintilidir. Örneğin fabrikada üretimden çıkan bir bardağın, nihai kullanıcıya sağladığı fayda bu bardağın tüccarın elinden geçerek tüketiciye ulaşmasıyla her hangi bir değişikliğe uğramaz. Ama yine de bu tüccar kapitalist tarafından istihdam edilen 'üretken olmayan emeğin' harcadığı örneğin dört saatlik emek süresinin yarısının karşılığının ödenmemesi, kapitalistin sermayesinin dolaşım maliyetini azaltır ve bu da gelirinden bir indirim olur (Marks, 1997: 123). Bu arada 'üretken olmayan emek' tanımlanmasında kast edilenin emeğin sahip olduğu niteliklerle hiçbir ilgisi olmadığını, bunun tamamen kapitalist ile, ya da daha doğrusu emekçinin kapitalist için değer yaratan bir işte çalıştırılıp; çalıştırılmamasıyla ilgili olduğunu hatırlamakta yarar vardır. Diğer yandan dolaşım sürecinde istihdam edilen emeğin verimliliğinin artması, dolaşım süresini kısaltacağı ve devir sayısının artmasında etkili olacağı için yaratılan artı değer üzerinde dolaylı bir etkiye sahiptir. Bu nedenle, her ne kadar değer üretim

aşamasında yaratılıyor ve sermaye birikiminin özünü teşkil ediyor olsa da, üretim ve dolaşım süreçlerini diyalektik bir birliktelik içinde ele almak zaman-mekan sıkışması bağlamında sermaye birikim sürecinin izini sürmede son derece önemlidir.

Mekan kavramının kapitalist üretim tarzı için ne anlama geldiği sorusu farklı ölçekler bağlamında cevaplanabilir. En küçük ölçek birimi olan üretim yeri, yani işyerleri tarihsel süreç içerisinde bir dizi önemli değişim geçirmekle birlikte hiçbir zaman tamamen ya da önemli ölçüde ortadan kalkmamıştır. 18. ve 19. yüzyıl başına kadar daha çok küçük atölyeler tarzında örgütlenen üretim, sanayi devriminden başlayarak fabrikalara taşınmış fakat ölçeğin teknolojiye bağlı olarak genişlemesi bir yandan üretim hızını arttırırken bir yandan da bu hızın fabrika dışından, özellikle evlerden, kadın ve çocuk emeği ile desteklenmesini gerektirmiştir (Brizon, 1977). Başka bir deyişle, kadın ve çocuk emeği ile evde üretim gibi günümüz kapitalizminin ayırt edici özellikleri olarak tanımlanan ya da zaman-mekan sıkışmasına referansla anılan (Harvey, 1999:174-177) pratiklerin bir bölümü aslında oldukça eskiye dayanmaktadır.

Buna karşın, mekan kavramının değişmediğini iddia etmek de mümkün değildir. Özellikle kapitalizmin 1970'lerden başlayarak kar oranlarının düşüş eğilimi dolayısıyla içine girmiş olduğu kriz, bir yandan yukarıda işaret edilen hızlı teknolojik dönüşümler aracılığıyla sermayenin değişmeyen kısmının üretim maliyetinin düşürülmesini hedeflerken; diğer yandan da muazzam büyüklüklere ulaşmış olan sabit sermaye yatırımlarının parçalanarak dünya ölçeğine yayılmasını zorunlu hale getirmiştir (Bromley, 1991:129). Üretimin mekanının erken kapitalistleşmiş ülkelerden geç kapitalistleşmiş ülkelere doğru bir genişleme içine girdiği bu süreçte, eskiden batı ülkelerinde 40-50 bin işçinin birlikte çalıştığı büyük fabrikalardaki iş parçalanmış ve parçalar farklı coğrafyalarda, bu kez çok daha küçük üretim yerlerinde, çoğunlukla batılı büyük firmaların kendi markaları altında üretilmeye başlanmıştır. Mesafeleri minimize eden bütün buluş ve yeniliklere rağmen, ulaşım zamanını yine de artı değeri azaltıcı bir maliyet unsuru olarak dikkate almak zorunda olmaları dolayısıyla bireysel kapitalistlerin öncelikli tercihi, ürünleri, olabildiğince üretildikleri coğrafyalarda para sermayeye dönüştürebilmektir. Fakat bu tercihin gerçekleştirilmesi için belli koşulların sağlanmış olması gerekir: eğer ürün bir ara girdi ise, üretimin yapıldığı coğrafyada o girdiyi üretimde kullanacak, girdiyi talep edecek sektör ve işyerlerinin de bulunması veya kurulması gerekir; eğer ürün nihai bir geçim malı (sektör II) ise, yani bireysel tüketicilerin talebine ihtiyaç duyuyorsa bu taktirde de toplumun farklı tüketim kültürlerine ve kalıplarına aşına hale gelmesinin sağlanması gerekecektir ki bu da ikinci bir ölçeğin, yani 'hane'nin, dönüşüm sürecine dahil edilmesi anlamına gelir. İşyeri ve hane ölçeğindeki değişimler, toplumsal ve kültürel dönüşüm bağlamında bir sonraki bölümde detaylandırılacaktır Bütün bu

dönüşümlerin öncülü ise, üçüncü bölümde ele alınacak olan daha üst bir mekansal ölçek olarak ulus devletteki dönüşümün kendisidir.

Bölüm 2: Hız ve teknoloji sürecinde birikimin yeni çelişkileri

Mekansal dönüşümlerin öncelikli koşulu insandaki ve toplumdaki dönüşümlerdir. Fakat, özellikle kapitalist toplumlarda bu, bir kendiliğindenlikten ziyade rızaya dayalı bir hegemonik projeye dayanmaktadır. Lipschutz'a göre bu hegemonik projenin hedefi homojen, disipline edilmiş, tek tip ve asli görevi farklılaşma ve bireyselleşmenin aracı olarak tüketmek olan insandan oluşan toplumlar yaratmaktır (Lipschutz, 2002: 3).

Kitle iletişim araçlarında yaşanan devrim niteliğindeki değişiklikler insanın ve toplumun geçirmesi beklenen dönüşümleri hem mümkün kılmakta hem de bu dönüşümlere hız kazandırmaktadır. İletişim araçlarından en etkili olanı televizyondur ki, bu araç kendine özgü cazibesi ile, kır, köy, dağ, ada vb. elektriğin ulaşabildiği her tür mekansal ölçeğe öncelikli olarak girebilmektedir. Yine televizyon sayesinde, şirketler, hiç tanınmayan yeni ürünlerini tek tek hane ölçeğine taşıyabilmekte ve ürün daha üretim aşamasındayken potansiyel alıcıları uyararak, kendi pazarlarını oluşturabilmektedir. Henüz yaygın hale gelmemiş olmakla birlikte, aynı araç, internet teknolojisiyle bir arada aktif pazarlama tekniği olarak da kullanılabilir ve insanlar, markete gitmeden, evlerinde otururken alışverişlerini yapabilmekte; eğitim aracı işlevi ile, eğitim mekanlarının önemini ve gerekliliğini gereletebilmekte ya da en azından sorgulatabilmektedir.

Gelişmiş ülkelerden bazılarında, 'mekanı yok etme' girişimleri, 'sanal kabirler' üretme noktasına kadar ulaşmış bulunmaktadır (Sturgeon, 2002). Japonya'da, örneğin, üretim süreçlerindeki yoğunlaşmanın kesintiye uğramadan devam ettirilebilmesi için fabrikaların bulunduğu bölgelerdeki tren istasyonlarında uygulamaya konan 'uyku çekmeceleri' (Matt's Travel Journal, 2002); işçilerin emek gücünün yeniden üretimi için ihtiyaç duydukları uykuyu, ev-iş arasındaki yolda gidiş ve geliş zamanı harcamaksızın fabrikaya en yakın yerde ve minimum mekan işgaliyle almaları için tasarlanmıştır. İş ve ev yaşamı arasına monte edilen böylesi bir uğrak, gerçekte, hem mekan olarak hane'ye bir müdahale anlamına gelmekte, hem iş'le ev arasındaki coğrafi mekanın kullanımında önemli bir değişikliğe işaret etmekte, hem de bireyin 24 saatlik yaşam zamanını üretimin gereklerine göre yeniden düzenlemektedir. Burada dikkati çeken ironi ise, ileri teknolojiler ve hızlanan ulaşımın mekansızlığa yol açtığı ölçüde bireyleri de, üretim koşullarının gereklerine uygun olarak buldukları yerlerde sabitliyor ve bu yenilikleri kullanamaz hale getiriyor olmasıdır. Geceyi tren istasyonundaki uyku çekmecesinde uyuyarak geçiren bir Japon işçinin, saatte 500 mil hızla giden bir treni kullanma ihtiyacı duyamayacağı, böyle bir talepte bulunmayacağı açıktır. Bu pratiğin hane içi sosyal ilişkilere yansımaları ise tam bir parçalanma görüntüsü verecektir kuşkusuz. Burada söz konusu olan aile yapılarının fiziki parçalanması

olmakla birlikte, bilgi-iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin yol açtığı yalnızlaşmanın boyutları daha vahim olduğu kadar aynı zamanda mekan sorunsalı ile de doğrudan ilişkilidir. 'İnternet cafe kültürü' olarak tanımlayabileceğimiz yeni mekanlardaki kültürel pratikler, onlarca gencin aynı mekanı paylaştığı halde, birbirleriyle tek kelime konuşmadan sadece bilgisayarla iletişim içinde olmasıyla da sınırlı değildir. Okul çağındaki gençlerin önemli bir bölümü interneti, ev ortamlarında da giderek artan oranda, ikili ve aile içi ilişkilerin yerine koymaktadır.

Zamanın, mekana karşı küreselleşme sürecinde daha da hızlanan yarışı, bir değer yaratılmasında bir dizi farklı niteliklerdeki emek gücünün bir araya geldiğini çok daha netleştirmiştir. Özellikle günümüzde, üretken sermayenin küreselleştiği, iş gücünün parçalandığı bu ortamda emek süreçlerinin toplumsal karakteri de artık gözle görülebilir bir duruma gelmiştir. Amerika'da çekilen bir tomografinin raporu, çok daha düşük bedeller karşılığında Pakistan veya Hindistan'da hazırlanmakta; dünya otomobil tekellerine parça üreten firmalar Uzak Doğu'dan, Doğu Avrupa'ya kadar son derece geniş bir coğrafyada faaliyet göstermekte; Kanada'da hazırlanan mimari projeler CD'lere yüklenerek tüm dünyayı dolaşmakta ve sonunda her biri farklı bir coğrafi mekanda farklı binalarda somutlaşmaktadır (Yılmaz, 2004). Bu bağlamda, sermaye birikimi bir 'şey' değil de ilişkiler toplamı ve bir süreç olarak tanımlandığında, kapitalizmin gelişimi, toplumsal alan ve ilişkilerin her geçen gün sermaye birikimini tanımlayan mekanizma içine çekilmesi anlamına gelmektedir (Ercan, 2006:33).

Mekanla bağlantılı ve yaşam pratiklerini dönüştüren teknolojilere verilebilecek bir diğer örnek de cep telefonlarıdır. Görüntüleri de yansıtan ekranlarıyla mekânı kaybolduğu izlenimini güçlendiren cep telefonları, aynı zamanda devletlere ve işletmelere izleme/gözetleme olanağı sağlamasının yanı sıra, esnek çalışma pratikleri dolayısıyla ücretli kesimin yaşadığı ve çalıştığı alt mekansal ölçeklere hapsolmasını da kolaylaştırmaktadır. Esnek çalışmanın son derece yaygın olduğu liman işçileri arasında, firmalar tarafından kendilerine verilen özel cep telefonları aracılığıyla, -günlerce işe çağrılmayacaklarını bilseler bile- buldukları kentten ayrılmalarının yasaklandığı uygulamalara sıkça rastlanmaktadır.¹ Bu işçiler açısından mekân, hızlı ulaşım teknolojilerini kullanım olanağına sahip olanların ulaşabildikleri mekânlar kadar 'zapt edilmiş' değildir. Başka bir deyişle, tekno-kapitalist toplumlarda, yaşamın bütün alanları gitgide daha fazla metalaşmakta ve yeni metalaşan alanlar da tıpkı öncekiler gibi yalnızca bedelini ödeyebilenlere, kendini var etme biçimi bu yeni metalara erişmesine olanak veren sınıf ve katmanlara açık hale gelmektedir (Best ve Kellner, 1998:358).

¹ Bu bilgi, İtalya'nın Cenova limanında çalışan FIOM Sendikasına üye işçilerle yaptığım yayınlanmamış roportajdan aktarılmıştır.

Bölüm 3: Hegemonya ve Bölgeselleşme Sürecinde Ulus Devlet

Küreselleşmenin coğrafyası bağlamında yürütülen tartışmalarda yerellikler, genellikle siyaset-dışı, a-politik varlıklar olarak ele alınmaktadır. Bu varsayımlardan yola çıkan kavramsallaştırmalarda, iktisat ile siyaset arasındaki analitik ayırım, ontolojik anlamda bir ayrılık olarak görülüp, ekonomik küreselleşmenin ulus devleti siyasal anlamda iktidarsızlaştırdığı gibi tek yönlü bir nedensellik kurulmaktadır (Bayırbağ, 2006:51). Lipschutz, bu yanılısımayı Polanyi'nin ünlü tanımlaması: 'kendi kendini düzenleyen piyasalar'a referansla şöyle açıklamaktadır: 'Piyasaların kendi kendini düzenlemesi ile kast edilen bir düzenlemenin olmaması değildir; daha ziyade, düzenlemenin yokmuş gibi görüldüğü halde gerçekte ideolojik sisteme içkin olmasıdır' (Lipschutz, 2002:2). Buna karşın 'yerelliklerin bugünkü yükselişi, belirli sermaye birikim süreçleriyle koşut giden mevcut hegemonik projeleri daha sağlam temellere oturtmayı ya da hegemonik projelerin inşasını hedefleyen "kapitalist devletin yeniden ölçeklenme süreci"'nin bir parçası olarak anlaşılabilir' (Bayırbağ, 2006: 54, Yılmaz, 2006:124). Diğer yandan, siyasete hegemonya inşasının ortamı/aracı olarak yapılan Gramscian vurgu ve toplumsal mekanın doğası gereği siyasal olduğu tespitinden yola çıkarak a) toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerin mekansal olarak kurulduğu; ve b) kent ve bölgelerin, hegemonik projelerin parçaları ve ürünleri olduğu sonucuna ulaşmak mümkün olabilir (Lefebvre ve Massey'den aktaran Bayırbağ, 2006: 55).

Ulus devletler arasında imzalanan anlaşmalarla oluşturulan yeni bölgelerde serbest dolaşım genellikle ayrı bir müzakere başlığı olarak ele alınmakta, terör ve güvenlik gibi konuların öne çıktığı bu görüşmelerde coğrafyalar ticarete açılırken; işçilerin serbest dolaşımına karşı daha sert önlemlerin yer aldığı dikkat çekmektedir. Günümüz pratikleriyle örneklendirecek olursak, dünyanın her yerinde sermayelerin serbestçe giriş çıkış yapabilmesine olanak tanıyan serbest ticaret bölgeleri, veya serbest ihracat bölgeleri kurulmasına; veya Schengen benzeri sınır ortaklaştırmaları ya da NAFTA benzeri bölgesel anlaşmalara gidilmesine karşın; bireylerin, özellikle de işçilerin topraksal mekanı değiştirme girişimleri (yasadışı göç olgusu) ya tamamen illegal ve ölümcül yollardan gerçekleşebilmekte ya da gitgide daha da imkansızlaşmaktadır. Bu anlamda devletlerin içerme ve dışlama mekanizmalarını eskiye oranla çok daha güçlü bir şekilde sürdürdükleri ya da mekanın üst ölçeği olan ulus devletlerin ortadan kalkmak bir yana, aynen korunduğu görülmektedir.

Gerçekten de ulus devletin mekansallığında topraksallık (territoriality) önemli bir yere sahiptir. Başka bir deyişle topraksallık, iktidarın, mekansal anlamda hayata geçirilmesine dayanan bir stratejidir. Bu stratejinin ayırt edici özelliği, giriş ve çıkışların denetlenmesi yoluyla bir coğrafya üzerinde tanımlanmış

ilişkiler setine kimin dahil edilip, kimin dışarıda bırakılacağına karar veriliyor olmasıdır (Bayırbağ, 2006: 56).

Gramsci'ye göre sivil toplum ile devletin işlevleri tam olarak birleştirici ve bağlayıcıdır (aktaran Bayırbağ, 2006: 62). Bu yaklaşımdan hareketle kent ve bölge çalışmalarında gözlenen mekansızlaşma vurgusunun aksine, sivil toplum ile devlet arasında ontolojik bir sınırın söz konusu olmadığı; bu ikisi arasındaki ilişkilerin sabit ve kalıcı gibi görülmesinin doğru olmayacağı tespiti yapılabilir. Yöneten sınıfların tarihsel birliği devlette gerçekleşmektedir ve kendilerinin tarihi, esas olarak devletin ve devletler grubunun tarihidir. Ancak, bu birliğin basitçe yasal ve siyasal olduğunu düşünmek hata olur... tarihsel birlik, somut olarak, Devlet ya da siyasal toplum ile sivil toplum arasındaki organik ilişkilerden kaynaklanır (Gramsci'den aktaran Bayırbağ, 2006: 63). Ercan ve Oğuz da birikim sürecinin, sınıfların ve dolayısıyla devletin biçimlenmesinde önemli işlevler üstlendiğine dikkat çekmekte ve birikim sürecinde belirli bir donanım elde eden sermaye gruplarının, toplumsal sürecin tümünü denetleme gücü kazandığını belirtmektedir (2006:165). Bu süreçte farklı sermaye kesimleri uluslar arası pazarlarla eklemlenme biçimlerine ve derecelerine göre ölçeğe ilişkin farklı stratejiler izlemekte ve bu stratejiler doğrultusunda devletten farklı taleplerde bulunmaktadır (Ercan ve Oğuz, 2006:165). Devlet bu süreçteki görevini birikim sürecini kontrol etme gücüne sahip olan sermaye kesimlerinin hegemonyası altında, ancak bütün sermaye kesimlerini gözetecek biçimde yerine getirmeye çalışır. Bu anlamda ölçek değişimi süreci “devleti ne etkisizleştirir ne de yok sayar” (Poulantzas'dan aktaran Ercan ve Oğuz 2006:166). Kapitalizmin küreselleşme eğilimlerinin gerçekleştirilmesi, ya da tersine bunun başarılabilmesi tarihsel olarak kapitalist dünyayı oluşturan devletlerin oynadığı rolden ayrı düşünülemez (Panitch ve Gindin, 2004).

Weiss ve Hobson'a göre modern endüstriyel devletler, -nüfuz etme alanları görece olarak politikalarını hayata geçirmelerini ve hedeflerine ulaşmalarını kolay hale getirdiği için- klasik despot devletlerden çok daha güçlüdür (1999:18). Yazarlar ayrıca, devletin gücünün, özerkliğinin etkin bir biçimde içselleştirilmesiyle artarken; toplumun despotik bir biçimde aşındırılmasıyla da zayıflayacağına işaret etmektedirler. Buna göre bir devlet özerkliği sosyal bağlar yoluyla ne kadar çok içselleştirirse o kadar çok ekonomik ve sosyal enerji yaratılır (Weiss ve Hobson 1999:19). Kapitalizmin liberal uğrağında, devlet, dolaşım alanındaki ve değişim ilişkileri bağlamındaki bütün çatışmaları çözerek, kapitalist üretimden türeyen çelişkilerin üstesinden gelmeye çalışır. Liberal kapitalist devlet, bu nedenle, bir yanda eşitlik ve özgürlük ilkelerini desteklemeye çalışırken; bir yanda bu ilkelerin pratikte uygulanmasını hiç durmadan sekteye uğratar; burada amaç, üretim ilişkilerinin özündeki ana çelişkinin durmaksızın yarattığı çelişkilerin üstesinden gelmektir. Sermaye birikiminin egemen olmaya başlamasıyla örneğin, hukuksal işlemler, “hukukun egemenliği” bayrağı altında bir yandan gelişmeye ve

yayılmaya, ama aynı zamanda bozulmaya ve dönüşmeye başlar. Ne demek istediği tam olarak anlaşılıyor. Giderek ihtiyaç haline gelen şey, özgül yasalar, yani yasama faaliyetidir. Dolayısıyla devlet biçimleri bu yeni gelişme aşamasının yarattığı yeni çelişkileri içeren sürecin bir parçası olarak takviye ya da reform edilen biçimlerdir. Bunlar, sermaye ilişkisini yeni biçimler altında yeniden yaratır ya da oluşturur (Holloway ve Picciotto, 2004: 158-160). Gerçekten de gerek Bölge Kalkınma Ajansları, gerekse devlet kurumları arasında farklı türden bir ilişki olan 'yönetişim' mekanizmasının başat unsurları arasında sayılabilecek 'bağımsız düzenleyici kurullar', yasa ve kararnamelerle kurulmakta; atamalar ilgili bakanlıklarca yapılmakta ve bu yapılar tarafından alınan kararların hayata geçirilmesinin merkezinde yine ulus-devlet yer almaktadır.

Küreselleşme sürecinde ulus devletlerin gücünün azalmakta olduğu tezi esas olarak kapitalist sınıfın artan gücüne dayandırılmaktadır. Bu bağlamda, Keyder, şimdiye kadar dünya kapitalist sisteminin ulusal kapitalizmlerin eklemelenmesiyle ortaya çıktığını, şimdilerde ise dünya kapitalizminin ulusal kapitalizmlerin toplamı olmaktan çıkıp, gerçekten bütün dünyada birden karar veren, her ülkeyi potansiyel üretim alanı ve pazar olarak gören, kendi hareketliliğine bir engel tanımayan şirketlerin oluşturduğu bir sisteme dönüştüğünü vurgulamaktadır. Yazara göre, kendi meşruiyetlerinin temelinde ulusal düzeyde yönetebilmeyi umdukları kapitalizmleri koymuş olan ulus devletlerin bu denli yoğun bir kriz içinde olmalarının nedeni de budur (Keyder , 2004:13-14). Neil Smith'e göre de, sermaye kendini dünya pazarı aracılığı ile örgütlediği sürece küresel şirketler ulus devletler üzerinde önemli nitelikte ekonomik iktidara sahip olacaklardır (Smith, 2006: 153). Diğer yandan, kapitalist sınıfın çıkarlarını koruma ve geliştirme amacıyla dizayn edilen uluslar arası anlaşmaların her birinin devletler tarafından müzakere edilip imzalandığı göz önüne alınacak olursa, bu, aynı zamanda, örtük olarak, bütün devletlerin bir sınıfın doğrudan aracı haline geldiğini iddia etmektir. Buna karşın, Barker, böyle bir sınıfın her şeyden önce çıkarlarını ortaklaştırma gücüne sahip olması gerektiğini belirtmekte ve tarihte bir üretim biçimini tek başına kontrol altına almak için böylesi bir koşulu karşılması en zor olan sınıfın sermaye sınıfı olduğuna dikkat çekmektedir (Barker 1978). Sermaye sınıfının bu koşulu karşılmasının önündeki en temel engel, birikim sürecinin olmazsa olmazı rekabetin yol açtığı sermayeler arası çatışmalardır

Weiss ve Hobson'a göre, devletler istemli ve istem dışı bir biçimde devlet-inşası ve askeri amaçlarını gerçekleştirirken kapitalizmin yükselişini mümkün kılmaktadırlar. Bu yaklaşım, modern devletin yalnızca 'çok güçlü' bir burjuvazinin emri altında kapitalizmi desteklediği görüşünden çok farklıdır. Söz konusu olan birinin ötekine indirgenemediği, kısmen otonom aktörler -kapitalist sınıf ve merkezi devlet- arasında yaşamsal bir bağın -*simbiosis*- hayat bulduğu bir süreçtir.

Kısaca devletler, ‘sınıf egemenliğinin basit bir monolitik aracından daha fazlasını ifade ederler’ (Mann’dan aktaran Weiss ve Hobson 1999:113).

Diğer yandan mekansal ölçeğin genişlemesi kapitalist toplumdaki dönüşümle etkileşim halinde olduğu ölçüde devleti de dönüştürmektedir. Ancak bu dönüşüm sürecini, devletin sönlendiği ya da ortadan kalkmakta olduğu şeklinde okumak mümkün değildir. Zira devlet, toplumda var olan eşitsiz güç ilişkilerinin yani farklı sınıfsal konumların zamana ve mekana bağlı olarak kendi güçleri çerçevesinde, süreci kendi önceliklerine göre belirleme etkinliklerinin bir alanıdır. Devletin tüm işlev ve fonksiyonlarını yerine getirmek için dayandığı yegane güç vergilerdir. Vergi ise devletin, sermayenin toplam sosyal döngüsünün tamamlanması sürecinde açığa çıkan artı değerden aldığı paydır. Yani devlet, en genel anlamda “değer yasası”na tabidir (Akçay ve Türkay 2006). Yerelin doğrudan müdahale edilecek bir ölçeğe dönüştürülmesi var olan müdahalelerin değişmesi anlamına gelmektedir. Ancak yine de, liberal yönelimli analizlerin “yerele” atfettikleri anlamda merkezi müdahalenin tamamen ortadan kalktığını söylemek kolay görünmemektedir. Hatta tam tersine, merkezi müdahale kendi güç donanımını ‘yerel güç odakları’ dolayında daha etkin kılmıştır (Ercan 2006, içinde: Arı 2006:76).

Günümüzde, Devletin eskiden olduğu gibi piyasa dışı bir aktör biçiminde algılandığı dönem bitmiş; yerine piyasanın gelişimi için kurumsal altyapıyı sağlayacak düzenleyici bir aktör geçmiştir (Özer 2003:33). Gerçekten de 1980’li yıllar boyunca ve 90’lı yılların başında neo-klasik iktisat öğretisinin “negatif devlet” yaklaşımının yükselişinin ardından, günümüzde kurumcu iktisat geleneğinin “güçlü devlet” yaklaşımına geçilmiştir. Bu bağlamda Dünya Bankası negatif devletin yükseldiği dönemde devletin yetki ve görevlerinin özel sektör ile sivil topluma aktarılmasını vurgular ve önerirken; bugün ulaşılan evrede etkin devlet vurgusuyla “piyasa için devlet” formülasyonu benimsenmiş görünmektedir (Bayramoğlu, 2005: 54). İslamoğlu’nun da belirttiği gibi tarihsel olarak merkezi bürokratik devlet, merkezi yönetim bağlamında oluşan, onların kurumlarının oluşturduğu piyasa toplumunun dışında bir piyasa toplumu bilmiyor olmamızın, böyle bir toplumun var olamayacağı anlamına gelmediği (2003:4) görülmektedir. Benzer şekilde Türkay da küreselleşme söyleminde ulus devletin aşındığı ve giderek yok olacağına dair ideolojik vurgunun Keynesyen ulus devlet formuna ilişkin olduğunun altını çizmekte ve bunun da ulus devletin olası tek formunun olmadığını belirtmektedir (Türkay 2006:16).

SONUÇ

Bu çalışmada, kapitalizmde zaman ve mekan arasında yaşanan çatışmanın sürekliliği, bu çatışmada, zamanın, hangi dinamiklerin etkisinde kalarak üstünlük elde ettiği ve söz konusu üstünlüğün bir ölçek olarak ‘ulus devlet’i neden hedefleyemeyeceği gösterilmeye çalışılmıştır. Zamanın, mekan ve coğrafya

karşısındaki üstünlüğünün reddedilmez bir gerçeklik olmasına karşın, -ulus kavramının coğrafi olduğu kadar ekonomik ve politik bir kavram olması dolayısıyla- hız olgusunun, kapitalist süreçlerde ulus devletin rolünü azaltması mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda, üretimin, toplumsal ihtiyaçlara değil değişime endekslendiği kapitalist sistem, değer üretimini, değerlerin değişimini ve bu nedenle paraya dayalı bir meta dolaşım sistemini zorunlu kıldığı sürece, mülkiyet, üretim ve dolaşım ile ilgili yasal ve pratik düzenlemeleri sağlayacak devletlere her zaman ihtiyaç duyacaktır. Örneğin, emek süreçlerinde esneklik, yasa olmadan da uygulanabilir kuşkusuz. Ama yasanın ve onun geri planındaki şiddet aygıtlarının olmadığı durumda pratiğin sürekliliğini ve genel uygulanabilirliğini güvence altına almak mümkün olmayacaktır. Ulus devletin öncelikli faaliyetlerinden olan ulusal Para'nın uygulamadan kalkması, emek gücünden belli miktarda değer çekmenin, yani sermaye birikiminin koşullarının ortadan kalkması anlamına gelecektir. Diğer yandan üretim ve toplumsal süreçlerde yaşanan değişimler yalnızca bireyleri değil devletleri ve kurumları da dönüştürmekte, bu yapı ve kurumlarda yaşanan her dönüşüm ise toplumsal süreçlere yeni bir değişim olarak geri dönmektedir. Diğer bir deyişle zamanın, mekan karşısında üstünlük kazanması sonucunda toplumsal dönüşümlerin de hızlandığı günümüzde, ulus devletlerin biçimsel değişikliğe uğradığı bir süreçten geçilmektedir.

KAYNAKÇA

Akçay, Ümit ve Türkay, Mehmet, *Neo-Liberalizmden Kalkınmacı Yaklaşım: Devletin Sermaye Birikimi Sürecindeki Yeri* İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar: Prof. Dr. Kemali Saybaşı'ya Armağan, Bağlam Yayınları 2006, Ankara

- Akyüz, Müfit M.Ü. '*Kalkınma İktisadı Doktora Programı / ders notları*', 18.05.2007, İstanbul

- Babson, Steve ve Nunez, Juarez '*Ambiguous Mandate: Lean Production and Labour Relations in the United States*', Confronting Change: Auto Labour and Lean Production in the U.S., Wayne State University Labour Studies Center, 1998, Detroit

- Barker, Colin, '*The State as Capital*' International Socialism 2:1, Summer 1978,

- Bayırbağ, Mustafa Kemal, '*Ölçek Yaklaşımının Kent ve Bölgelerin Yükselişinin Açıklanmasındaki Katkıları Üzerine*', Praksis-Yaz-15.sayı, 2006, Ankara

- Bayramoğlu, Sonay, '*Yönetişim Zibniyeti: Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*', İletişim Yayınları, 2005, İstanbul

- Best, Steven ve Kellner, Douglas, '*Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalarda*' Ayrıntı Yayınları, 1998, İstanbul

- Brizon, Pierre '*Emekçilerin Tarihi*', Onur Yayınları, 1977

- Bromley, Simon, '*American Hegemony and World Oil*', , Billing&Sons Ltd, Worcester, 1991, Great Britain

- Ercan, Fuat '*Bölgesel Kalkınmada Değişim: Devlet Merkezli Bölgesel Kalkınmadan Piyasa Merkezli Bölgesel Birikime*' Arı, Aylan Bölgesel Kalkınma Politikalar ve Yeni Dinamikler, Derin Yayınları, 2006, İstanbul

- Ercan, Fuat, '*Küreselleşme Sürecindeki Yerellikler: Homojenleşme ve Farklılaşma/ Güç ve Eşitsizlik İlişkileri Üzerine*' Kapitalizm Küreselleşme Az Gelişmişlik ,Yılmaz, D., Akyüz, F., Ercan, F., Yılmaz, R. K., Akçay, Ü., Tören, T., Dipnot Yayınları, 2006, Ankara

- Ercan, Fuat ve Oğuz, Şebnem, '*Sınıfsal Bir İlişki ve Bir Süreç Olarak Ölçek: Kamu İhale Yasası*' 2006, Praksis-Yaz-15. sayı, Ankara

- Hale, Angela '*Trade Myths and Gender Reality*', Global Publications Foundation, 1999, İsveç

- Holloway, John ve Picciotto, Sol, '*Sermaye, Kriz ve Devlet*', Devlet Tartışmaları: Marksist bir Devlet Kuramına Doğru, Ed. Simon Clarke, Ütopya Yayınları, 2004, Ankara

- Harvey, David '*Postmodernliğin Durumu*' Metis Yayınları, 1999, İstanbul

- Keyder, Çağlar, '*Ulusal Kalkınmacılığın İflası*', Metis Yayınları, 2004, İstanbul

- Leo Panitch ve Sam Gindin, '*Global Capitalism and American Empire*', Socialist Register, 2004

- Lipschutz, D. Ronnie, '*The Clash of Governmentalities: The Fall of the UN Republic and America's Reach for Imperium*', 2002, University of Sussex

- Marks, Karl '*Kapital*' Birinci Cilt, Sol Yayınları, 2000, Ankara

- Marks, Karl '*Kapital*' İkinci Cilt, 1997, Ankara

- Matt's Travel Journal, <http://www.outdoorsocial.com/japan.htm>, 2002

- Özer, Sinem, 'Türkiye'de devlet yapılanmasının yeni biçimleri' İktisat Dergisi Sayı:437, 2003, İstanbul
- Smith, Neil 'Küresel Etnisizlik: Ölçü İlişkin Uygulamalar', Praxis-Yaz-15. sayı, 2006, Ankara
- Sturgeon, Will
<http://networks.silicon.com/webwatch/0,39024667,11034698,00.htm?r=1> , 2002,
- Türkay, Mehmet 'Devlet, Ulusal Kalkınma ve Kapitalizmin Dinamikleri' Arı, Aylan: Bölgesel Kalkınma, Politikalar ve Yeni Dinamikler, Derin Yayınları, 2006, İstanbul
- Weiss, Linda ve Hobson, John M., 'Devletler ve Ekonomik Kalkınma' 1999, Dost Kitabevi, Ankara
- Yılmaz, Gaye 'Hizmetlerin Piyasalaştırılması: Olayın Teknik ve Teorik Boyutları' Hukuk ve Adalet Dergisi, Günışığı Yayıncılık, 2004, İstanbul
- Yılmaz, Koray 'Eleştirel bir kalkınma anlayışına doğru: Ölçek sorunu bağlamında kalkınmayı yeniden düşünmek', Kapitalizm Küreselleşme Az Gelişmişlik Yılmaz, D., Akyüz, F., Ercan, F., Yılmaz, R. K., Akçay, Ü., Tören, T., Dipnot Yayınları, 2006, Ankara

